

ПРОЗАДА АДАМДЫ ИЗИЛДӨӨ

Баратбай Аракеев кыргыз журтуна сөз менен таасын иштей билген чыгаан журналист катары белгилүү. Анын өткөн кылымдын 70-80-жылдарда кыргыз телевидениесиндеги “Кадырман карыларым” аттуу оригиналдуу берүүлөрү, кийин бир катар басма сөздөрдөгү, өзгөчө, “Фабула” газетасындагы публицистикалык макалалары замандаштарыбыздын көңүл чордонунда болуп келди. Азыр аны “Багыт” газетасынан жолуктуруудабыз. Журналистика – убактылуу жумуш. Ал мезгил менен бир жаралып, мезгил менен бир кетип турат. Адабий процесс менен атаандаша албайт. Ошондон улам суроо жаралат: журналист Аракеевден жазуучу Аракеев канчалык бийик деңгээлде турат? Жооп берели: Б.Аракеевдин журналисттиги бел-белес болсо, жазуучулугу залкар тоо экен. Ушул жерден окурман өтө аша чаап мактап жиберди деп бир силкинип алышы мүмкүн. Мейли, ал жалгыз эле залкар тоо эмес, анын катарында да көп залкар тоолор бар десек, жалпылаган сөздү жакшы көргөн окурмандарыбыздын санаасы тынып, жоошуй түшөт.

Эми “сөздөн ишке” өтөлү. Баратбай Аракеев кыргыз адабиятына кандай жол менен, кантип келди? Белгилүү го биздин адабиятыбыздын бекем пайдубалы – фольклор, кадыресе жөө жомок. Адам баласы токойдон чыккан дегендей, биздин адабиятыбыз ошол оозеки чыгармачылыктан чыкканы белгилүү. Анын таасиринен эч бир жазуучу “кутулуп” кете алган эмес. Бул узак, өтө эле узак жылдарга созулду, азыр да бар. Ушул жерге атактуу талант Т.Океевдин төмөнкү пикирин келтире кетүү туура болчудай: “Я знаю, есть люди, которые при словах «фольклор», «народное искусство» полупрезрительно морщатся. Они полагают, что это искусство примитивное, архаичное, музейное. А я лично уверен, убежден, что фольклор, традиции народного искусства никогда не умрут. Фольклор всегда современен. Так было, так будет. И тот, кто приобщился к фольклору – не в музеях, не в книжках, не на лекциях, кто впитал его сердцем, всей своей жизнью, тот счастливый человек и может считать себя «миллионерам» в искусстве. Фольклор - это величайшее богатство, золотой запас искусств. Только надо уметь им пользоваться” [1, 95].

1930-40-50-жылдары адабиятка келе баштаган жаштар жөө жомоктун жаны болгон жорго сөздү биринчи планга коюшкан. Жорго сөз менен Ала-Тоону, көк шиберди, агын сууну келиштирип сүрөттөөнү жазуучулук деп түшүнүшкөн. Ырас мындай проза түрүндөгү чыгармаларга каармандар – адамдар да сөзсүз катышкан. Бирок, алар экинчи планда калып, сүрөттөлүп жаткан жаратылышка тиешеси жок да, кыйыр түрдө да аралашып жүрө берген. Адамдын жеке психологиялык кулк-мүнөзү, жеке ой жүгүртүүсү, жеке алдына койгон максат-мүдөөсү жок, чабал аңгемелерди, ал гана эмес повесттерди мурда адабияттан кабары жок эл кызыгып окуй берген. Бирок бир собол: ошо 30-40-50-жылдардагы бардык эле аңгеме, повесттер жорго сөз же жайлоо прозасынын деңгээлинде калган деп айтуу жаңылыштык болор эле. Ал жылдардын чыгаан таланттуу жаштары – К.Тыныстанов, К.Баялинов, М.Элебаевдердин аңгемелери адабиятта адамды көркөм иликтөөнүн алгачкы туундулары болгон. Адамдын оор тагдыры, кайгы же кубанычы аталган чыгармаларда ошол адамдын (каармандын) өзүнүн психологиялык чыңалуусу, жашоого болгон умтулуусу ар кыл жагдайда өтө чеберчилик менен сүрөттөлөт. Кийин Т.Сыдыкбековдун “Биздин замандын кишилери” романы жаралып, согуш мезгилиндеги адамдардын жан дүйнүсүнүн дүрбөлөнгө түшүүсү, кыйын кырдаалда элдин биримдикте болуусу, Улуу Жеңишке болгон ишеним көркөм образдар аркылуу жеткиликтүү берилгендигин билебиз.

Адабиятыбыздын алгачкы түптөлүш учурундагы жорго сөз, жайлоо прозасы акырындан конкреттешип, профессионалдык деңгээлге жетип, реалдуулук өз ордун ээлей

баштады. Буга Ч.Айтматовдун 50-жылдардын акырында жарык көргөн аңгеме, повесттери жол ачып берди. Бирок бул жол дароо эле кеңири ачыла койгон жок. Тоо, жылгалардын кооздугун, адамдын өңү-башын жорголотуп, саймедиреп жазган, жомоктогудай мазмун менен шугулданган айрым жазуучуларга ачыктан-ачык каршы болушкан. Ошондой болсо да прозада адам образын ачуу, каарманды көркөм философиялык деңгээлде изилдөө, сюжеттеги жаңычылдык кыргыз прозасында кадыресе калыптана баштаган. Бул багытта 60-жылдары жарык көргөн Т.Ахмедовдун, К.Жусубалиевдин, А.Саспаевдин, М.Гапаровдун повесть, аңгемелерин атоого болот.

Биз сөз бутасына алган Баратбай Аракеев адабиятка дал ушул жолдун кыйырын чабыттап, колго тийген кандай китеп болсо да окуп, жакшысына жалындап күйүп, начарына ичтен түтөп жүрүп келди. Жогорку окуу жайында окуп жүргөндө адабияттагы өз каарманын элестетип, издеген учурлары да болду. Оңой менен табылган жок. Кайсы бир каармандары башка бир китептен көчүп келгендей, өз алдынча кулк-мүнөзгү ээ болбой, жалпыланып калчу. Жок, минтип бирөөлөрдү туурап, же окурманга эч бир кереги жоктой жазууга болбойт. Андан көрө тим жүргөн жакшы. Ушинтип кез-кез уйгу-туйгу ойго батып калчу Баратбай Аракеев орус прозасынын кыргызча котормолорун, айрымдарын оригиналдын өзүнөн окуй баштаган, сугарылган.

Акырындык менен журналисттик иши да каармандардын көркөм психологиясы тууралуу ой жүгүртүүсүнө көмөк болуп берди. Эми аңгеме жазсам болобу? Бул ой адегенде эле онунан чыккан жок. Алгачкы бирин-эки аңгемеси башкалар эбак окуп койгон аңгемелердин деңгээлинде калып, өзүнө жаккан жок. Бирок баары бир жан дүйнөсүнө тынчтык бербеген таланты аны “жаз!” дегендей, кайда жүрсө да, кандай абалда болсо да жандап алды. Жазуу керек, менин каарманым башкысы – Адам болууга тийиш. Анын ойлогону дал ушундай эле. Анын алгачкы аңгемеси – “Айсалкын” ушуга окшогон кыйгач кырдаалда жаралат. Андан көп өтпөй бир катар аңгемелерди жазат. Жазуучу алгачкы аңгемелеринде эле адам мүнөзүн образдуу чагылдырууга, психологиялык таасын боек берүүгө, каармандарын текстке бекем отургузууга, демек, бул аркылуу окурмандын жүрөгүнө жетүүгө болгон талант кудуретин жумшайт. Мындай максат өз жемишин берди. Аталган аңгемелер окурмандар тарабынан чоң кызыгуу менен кабылданып, адабиятка өз үнү, өз жолу бар жазуучу келгендиги белгилүү болду. Эң башкысы – анын ар бир аңгемеси, повести прозадагы ырды этектей баштаганын белгилөөгө туура келет. Тактап айтканда, чыгармаларындагы тексттердин образдуулугу, каармандын жан дүйнөсүнө жетип, көркөм иликтөөсү өзүнчө поэтикалык ойду, поэзияны чакырып турат. Автордун сюжети жасалмалуу эмес, табияттуулугу менен айырмаланып, каармандары жөн эле ойдон чыгарылбагандай турмуштук позицияны жандуу кармап турат. Жазуучунун ар сүйлөмү телеграфтык стилди кармап, ошол эле учурда, анын ырдан бүткөндөй поэтикалуулугу окурманды улам кызыктыра берет. Жазуучунун аңгемелеринен тартып “Кайрылчы өмүр” повесттине чейинки мезгил аралыгы бир топ алыс. Бу кезде Б.Аракеев чакан жыйнактарын чыгарып, жазуучу да, журналист да катарында элге кеңири таанылып калган эле.

Жазуучунун бул чыгармасы - кеңири пландагы повесть. Чыгармадагы өз алдынча бөлүктөрдөн туруп, тематикалык жактан бири-бирине тирөөч болгон, ар бир бөлүктө Адам, анын идеяларына умтулуусундагы оош-кыйыштар жөнүндө жазылган социалдык повесть. Андагы автордун каармандары кимиси болсо да окурмандын көкүрөгүндө бир ачылып, бир жабылып уйгу-туйгу ойго салат. Жазуучунун чеберчилиги, көркөм фантазиясы аркылуу романдагы каармандардын адеп-ахлак мүнөзү, психологиялык портреттери көз алдыга дал турмуштун өзүндөгүдөй тартылат. Биз жогоруда белгилегендей, айтайын деген ойдун, сүйлөмдүн поэтикалуу кудурети каармандарды ого бетер сезимге жеткирип, андан ары окуган адамды табыгый өөрчүгөн сюжет менен кошо ээрчитип жүрүп отурат. Бул – автордун өзүнө тиешелүү кол тамгасы, көркөм конкреттүү ой жүгүртүүсүнүн масштабдуулугу.

“Кайрылчы өмүр” автобиографиялык нуктагы чыгарма катары кабылданат. Журналистин иш сапарда жүрүп Кабыл аттуу адамга жолугуп, анын өмүр тагдырын чыгармага айлантуусу биздин бул ойду бекемдеп турат. “Кайрылчы өмүрдөгү” каармандардын чыгармачылыкка болгон мамилеси, кесипке болгон санаркоо, элет турмушунун абалы, байлык, бийлик, махабат – мунун бардыгы кечээки жана бүгүнкү күндүн чечилчү жана чечилбей турган түйүндүү маселеси менен байланышат. Биз китептеги кайсыл бир сюжеттик түзүлүшкө токтолуп, ал тууралуу кеп козгосок болор эле. Бирок муну окурмандын өзүнө калтырганыбыз жакшы. Себеби канча айткан менен чыгарманын өзүндөгүдөй окурманга жеткире албайбыз. Баарынан жакшысы – китепти колго алып, окуу гана керек деген ойдобуз. Ошондо гана жазуучу Баратбай Аракеевдин көөнөрбөс көркөм талантынан, Адам тууралуу турмуштагыдай жөнөкөй, бирок ашкере чебер жаза билгендигинен жеткиликтүү кабар алабыз. Анда окурманды түйшүккө салган, же андан арылткан өзгөчө бир сюжеттер бар.

Ошондой эле атайын белгилей кетүүчү нерсе, жогоруда биз сөз кылган прозадагы ыр учкундары мына ушул “Кайрылчы өмүр” повестинде жалындап күйгөн абалга жеткен. Мындай “прозадагы ыр” кыргыз адабиятында биринчи болуп козголгон. Бул адабий ыкма дүйнөлүк адабиятта кездешкени менен, кыргыз адабиятында дээрлик колдонулбайт. Кара сөз кайрыктарынан мисал келтирели: “Угуп турчу он гүлүнүн бир гүлү ачыла элек, сүйүүнүн эпке келбес толкунуна калкып калган жомок сындуу периште, сөз бергем да айтам деп бүт бардыгын соңку жолку келиште... Аттиң дечү жерлеринде аттиң дейсиң бармак тиштеп, ошенткемби, ошол кантип болсун деп, кай бир учур кубандырат дем берет чачың бубак болгон кезде салсаң кеп... Сүйүү деген бир өмүрдүн бир жеринде сөзсүз келет, күткөн кезден көп кечикпей келип калса ошол жакшы, а эгер чачыңды ак бубак аралап калган кезде, улуу балаң сүйүү издеп калган кезде, куткарбас эч кимди ошол сүйүү келип калса өлгөн жакшы... Он гүлүнүн бир гүлү ачыла элек периште, мени сүйбө, мен сүйүүдөн чарчагам, менден сага кайтарым жок, мен сүйүүмдү кезегинде колго тийбес периштеме арнагам” [2, 10-13].

Төмөндө жазуучунун өмүр жолуна кыскача сереп салабыз. Б.Аракеев 1950-жылы Жети Өгүз районундагы Жон-Булак айылында төрөлгөн. Орто мектепти Ысык-Көлдүн бир нече айылынан, Каракол шаарынан окуган. Жаш уландын сапары, билим алууга умтулуусу сыдыргыга салгандай түз болгон эмес. Аскердик милдетин өтөп келгенден соң айыл чарба институтуна, политехке, мединститутка кирүү экзамендерин тапшырып, сынактарда жолу болбой калган. Караколдогу пединституттун литфагында бир жарым жыл окуп, андан кийин Кыргыз Улуттук университетинин филология факультетинде билимин уланткан. Мында ал ошол кездеги чыгармачыл жаштар – А.Акматалиев, Б.Усубалиев, Ш.Дүйшеев, А.Токтомушев, Ж.Зарлыкбеков, Ж.Өмүралиевдер менен калемдеш, талапташ жана тилектеш курбулардан болгон. Университетте Лениндик, Маркстык стипендияга жетишип, кийин аны артыкчылык диплому менен аяктайт. Кыргыз Улуттук Илимдер академиясынын философия институтуна академик А.Алтымышбаевдин жетекчилигинде аспирантыкка кабыл алынып, Ташкентке илимий иш сапарга жиберилет да, ошол жерден “Айсалкынды” жазат. Ошол аңгемеден кийин Б.Аракеев илимий ишин жыйнаштырып биротоло журналисттик, жазуучулук жолго түшөт. Ал учурдагы жаш жигит алган кесиби боюнча Ноокаттын Бел-Өрүк айылында мугалим болуп иштөөгө да үлгүрөт. Жазуучунун кийин телевидениеде, бир катар редакцияларда, басмаканада иштөөсү, республиканын аймагын кыдырып ар кыл мүнөздөгү, көз караштагы адамдар менен жакындан таанышуусу анын жазуучулук талантынын калыптануусуна маанилүү таяныч болгондугу шексиз.

Биз дайыма изденүү жолундагы жазуучу, таасын сөздүү журналист Баратбай Аракеевдин чыгармачылыгы туурасындагы адабий иликтөөлөр алдыда экендигине ишенебиз. Анткени адабиятыбыздын тарыхында иликтөөгө муктаж деп байыркы доорду, орто кылымды, XIX кылымдагы адабияты айтып, кечээки эле XX кылымдын 80-90-

жылдардагы адабиятына көп кайрылбай калгандайбыз. Өзгөчө, ал мезгилдин көрүнүктүү өкүлү, прозаик Баратбай Аракеевдин чыгармачылыгы дээрлик изилдөөгө алынган эмес. Андыктан жазуучунун көркөмдүк өзгөчөлүгү, баяндоо ыкмасы, замандаштарынан кескин айырмаланган жаңычылдыктары менен өзгөчөлөнгөн чыгармалары иликтөөнүн бутасына алынышы орчундуу маселелердин алдынкы катарын толуктайт.

Анын чыгармаларынын толук эмес тизмеси төмөндөгүдөй: “Орозбек”, “Атанын эрдиги”, “Күйөө”, “Бир бөтөлкө сүт”, “Кайрылчы, өмүр”, “Шерлок Холмс Манат”, “Чатыраш турмуш”, “Периштенин жолу”, “Кандуу жылдар”, “Мент”, “Чаңдагы гүл”, “Ажал алдындагы сөз”, “Кабылан”, “Боронбайдын көр дүйнө”, “Периштенин жолу”, “Жалгыз медаль” жана башка. Обондуу ырлары, кино болуп тартылган чыгармалары бар.

Адабияттар:

1. Океев Т. Научись у жизни. В кн. Искусство и человек. – Фрунзе: Илим, 1981. – С. 95.
2. Аракеев Б. Кайрылчы, өмүр. - Бишкек, 2014.
3. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. - Бишкек, 2004.